

**ВПЛИВ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ
НА СВІТОСПРИЙМАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Описуються результати емпіричного дослідження деяких вікових особливостей світосприймання українців, яке було проведено за опитувальником Б.Бонда і К. Леунга "Соціальні аксіоми" (SAS). Показані схожість і відмінності між вибірками дорослих і молоді по 6-ти типах соціальних аксіом – соціальний цинізм, соціальна гнучкість, нагорода зусиль, контроль долі, релігійність та гармонія між людьми, які виявили Б.Бонд і К.Леунг.

Ключові слова: образ світу, соціальні аксіоми, соціальний цинізм, соціальна гнучкість, нагорода зусиль, контроль долі, релігійність, гармонія між людьми.

Дослідження соціальних уявлень, переконань, привертає увагу багатьох учених. Така зацікавленість цією проблемою є цілком закономірною, оскільки, будучи однією з категоріальних структур буденної свідомості, соціальні переконання (уявлення) людини відносно тієї або іншої сторони соціальної дійсності, інших людей, самого себе значною мірою впливають на поведінку і світосприймання особистості. Саме тому вивчення соціальних уявлень має не тільки теоретичний але і практичний інтерес, зокрема це стосується дослідження міжпоколінних змін українців у світосприйманні сучасної дійсності.

Термін колективні уявлення, уведений Дюркгеймом, отримав свою розробку в концепції соціальних переконань С. Московічі і його послідовників. Більшість науковців розглядає соціальні уявлення як свого роду когнітивні схеми, які упорядковують образ світу. Це зумовлено в першу чергу тим, що такі схеми, або уявлення, є загальнозначущими для багатьох індивідів і з їх допомогою конструюється реальність соціальних груп, яка, у свою чергу, детермінує індивідуальну поведінку. Крім того, підкреслюється, що конструкти чи категоріальні структури буденної свідомості складаються зі стійких переконань, вони мають безособовий аспект, належачи всьому світові, але в той же час вони динамічні, що пояснюється рухливістю і швидкістю передачі знань і переконань в суспільстві. До таких переконань, на нашу думку, можна віднести соціальні аксіоми, ідею про існування яких в індивідуальній і суспільній свідомості висунули відомі представники кроскультурної психології К.Леунг і М.Бонд.

За визначенням авторів концепції – М.Бонд, К.Леунг – соціальні аксіоми – генералізовані переконання (вірування) про саму людину, соціальний і фізичний світ або духовний світ у формі твердження про відношення між двома сутностями або концепціями. "Найбільш загальні" вірування визначаються як узагальнене чекання, вищий рівень абстракції, який виявляється в багатьох контекстах і незалежно від часу. На думку авторів, соціальні аксіоми є центральними для людського мислення і забезпечують виживання і діяльність особистості в фізичному і соціальному світі.

Типова соціальна аксіома має структуру "А пов'язано з Б", де А і Б можуть бути будь-якими сутностями, зв'язок між якими може бути причинним або

кореляційним. Наприклад, "Війни призведуть до загибелі цивілізації" або "Здоров'я сприяє успіхам у роботі". Такі взаємини є характерними для суспільної свідомості і можуть трансформуватися в індивідуальній свідомості залежно від особливостей образу світу індивіда [7].

Численні дослідження з вивчення соціальних аксіом дозволили авторам концепції скласти опитувальник "Соціальні аксіоми" (SAS) і виділити 6 типів соціальних аксіом, які, на їхню думку, існують в індивідуальній і суспільній свідомості: *соціальний цинізм* – негативний погляд на людську природу і соціальний світ; *нагорода зусиль* – зусилля приведуть до позитивних результатів; *соціальна гнучкість* – множинність вирішень проблем і невизначених ситуацій; *релігійність* – віра в існування надприродних сил і функціонування релігійних вірувань; *контроль долі* – погляд на соціальні ситуації як контрольовані фатумом; *гармонія між людьми* – передумови позитивних міжособистісних стосунків і наслідок таких стосунків [7].

Ми припустили, що дослідження, проведене на основі опитувальника "Соціальні аксіоми" (SAS), дозволить виявити особливості світосприймання у представників двох поколінь українців: сучасної молоді, світосприймання якої відображає сучасний стан українського співтовариства, і дорослих, світосприймання яких формувалося в епоху існування Радянського Союзу.

Метою нашого дослідження було виявити схожість або відмінність світосприймання двох поколінь українців.

Для реалізації мети дослідження ми проаналізували дані, отримані в результаті роботи за 6-ти факторним опитувальником SAS, окремо по вибірках молоді і дорослих.

У дослідженні взяли участь 589 респондентів з трьох регіонів України: 294 дорослих віком від 30 до 60 років, серед яких 104 особи представляли Південний регіон, 92 – Західний і 98 – Центральний, і 295 студентів віком від 18 до 20 років: серед них – 103 представника Південного регіону, 97 – Західного і 95 – Центрального.

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження міжпоколінних особливостей світосприймання українців відбувалося у два етапи: на першому з них ми співставили дані, отримані в загальних вибі-

рках (дорослі і молоді). На другому – аналізували дані отримані у вибірках дорослих і молоді кожного з регіонів, представлених у нашому дослідженні.

Згідно з методикою проведення дослідження респонденти повинні були оцінити міру своєї згоди з внесеними до опитувальника твердженнями за п'ятибальною шкалою: абсолютно незгоден – 1 бал;

незгоден – 2; не знаю (і так, і ні) – 3 бали; згоден – 4 і абсолютно згоден – 5 балів.

Для подальшого аналізу і статистичної обробки даних були обчислені середні значення за кожним фактором окремо для кожної групи випробуваних, що представляють ту чи іншу вікову групу. Співставлення отриманих даних представлено на малюнку 1.

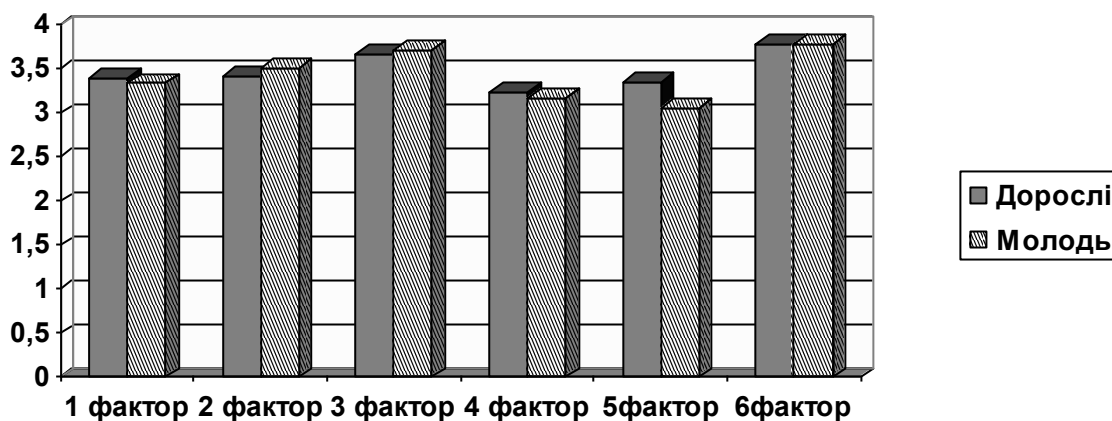

Рисунок 1. Зіставлення середніх значень за 6-ти факторним SAS у вибірках дорослих і молоді

На рисунку позначено: 1 фактор – "Соціальний цинізм"; 2 фактор – "Соціальна гнучкість"; 3 фактор – "Нагорода зусиль"; 4 фактор – "Релігійність"; 5 фактор – "Контроль долі"; 6 фактор – "Гармонія між людьми".

Аналіз даних, представлених на малюнку дозволяє відзначити, що по деяких з факторів спостерігається певна різниця між вибірками дорослих і студентів (наприклад, по факторах "Нагорода зусиль", "Контроль долі"), а по окремих факторах (наприклад "Гармонія між людьми") такої різниці не виявляється.

Для того, щоб виявити ступінь відмінності між вибірками ми здійснили дисперсійний аналіз (Analysis Of Variances, ANOVA), за кожним фактором окремо.

У своєму дослідженні ми використовували однофакторний ANOVA за методом контрастів (парного порівняння) з використанням критерію Шеффе ($p \leq 0,05$).

1 фактор "Соціальний цинізм". Зміст даного фактора розкривається таким чином: "Соціальний цинізм" – негативний погляд на природу людини, недовіру до соціальних інститутів, уявлення про те, що люди живуть на жорстокому світі, в якому виживає сильний, що одні люди експлуатують інших, що найбільш ефективним засобом досягнення успіху є маніпулювання іншими людьми. До психологічних характеристик націй, в яких даний фактор є найбільш сильно вираженим, K.Leung і M.Bond і їх колеги відносять розчарованість життям, замкнутість, ненадійність, прагнення до суперництва, агресивність і в той же час пасивність [8, с.563].

Аналіз даних, отриманих за допомогою ANOVA показав, що статистично значимих відмінностей вираженості даного фактора у представників двох вікових груп не виявлено ($p > 0,05$), тобто і молоді і дорослі з недовір'ям відносяться до соціальних інститутів і до інших людей.

2 фактор "Соціальна гнучкість". Соціальна гнучкість – припущення про те, що не існує жорстких правил, а скоріше є безліч варіантів досягнення результатів і що непослідовність (суперечність) людської поведінки, залежність її від ситуації – звичайне явище.

Важливість даного фактора, як указують автори концепції, полягає в тому, що людина повинна знати, чи може вона будувати свою поведінку в тій чи іншій ситуації за вже знайомими зразками, або їй необхідно виробляти нову стратегію поведінки. Іншими словами, йдеться про способи адаптації людини до мінливих умов існування.

Вираженість типів соціальних аксіом, об'єднаних в факторі "Соціальна гнучкість", статистично значущо вища у вибірці студентів ($p < 0,05$), ніж у вибірці дорослих.

3 фактор "Нагорода зусиль". Фактор "Нагорода зусиль" містить судження-вірування про те, що зусилля, знання і ретельне планування приведуть до позитивних результатів. Цей фактор, крім того, містить тему "віри в справедливий світ", достатньо детально описану в науковій літературі [3, с.147]. Для світосприймання українців, на нашу думку, більш характерною є тема "перемоги добра над злом", яка також звучить в судженнях, що входять до складу даного фактора, наприклад, "За добрі справи буде нагорода, а за погані – покарання". Про історичну обумовленість віри "в перемогу добра, справедливості" як основи притаманного українцям оптимізму пише в своїх працях багато дослідників українського етносу, зокрема, Іван Мірчук [6, с.64].

Вираженість фактора "Нагорода зусиль" статистично значущо вища у вибірці студентів ($p < 0,05$).

4 фактор "Релігійність". За визначенням М. Bond і К. Leung, фактор "Релігійність" містить судження, в яких припускається існування надприродних сил і позитивний вплив релігії на поведінку людини. Відомо, що релігійність як одна з основ світосприймання українців має глибокі коріння, які сягають ще в дохристиянські часи. Вона збереглася і до нашого часу, незважаючи на те, що релігія зазнала жорстких переслідувань у радянські роки.

По фактору "Релігійність" статистично значимих відмінностей між вибірками дорослих і молоді не виявлено ($p > 0,05$).

5 фактор "Контроль долі". Фактор "Контроль долі" містить судження про те, що життєві події приречені, але у людей є деякі способи впливати на прояви законів долі, тобто йдеться про властивість світосприймання людини схильності до фаталізму, тобто віри в те, що досягнення тієї чи іншої мети відбувається автоматично, само собою. Відзначимо, що відомий дослідник українського етносу В. Липинський свого часу саме у фаталізмі українців бачив витoki їх пасивності і відсутності в них "вольовості" [1, с. 38].

Дані ANOVA показали, що ступінь вираженості фактора "Контроль долі" у вибірці студентів статистично значущо нижчий, ніж у вибірці дорослих ($p > 0,05$).

6 фактор "Гармонія між людьми", який пояснюється як передумова позитивних міжособистісних стосунків і наслідок таких стосунків, викликає особливий інтерес. Багато дослідників українського етносу, зокрема, М. Костомаров, Д. Віконська, Я. Ярема [6, С. 25; 46; 78-79] та інші, підкреслюють такі обумовлені особливостями світосприймання риси українців, як толерантність у ставленні до інших людей, прагнення нести допомогу слабким, щирість, гостинність і терпимість.

Середні значення, отримані в двох вікових групах наших респондентів за цим фактором, статистично достовірно не розрізняються: $p > 0,05$. Цей факт є достатньо показовим, тому що він вказує на певну схожість світосприймання наших респондентів.

У роботах багатьох дослідників, зокрема М. Шлемкевича, О. Кульчицького, В. Яніва та інших, вказується, що кожен з регіонів України пройшов свій складний шлях історичного розвитку [6]. Своєрідність історичного розвитку не могла не позначитися на формуванні деяких відмінностей в образі світу мешканців того чи іншого регіону. Тому наступним завданням нашого дослідження було виявити, чи є відмінності між вибірками дорослих і студентів у кожному з представлених в нашій роботі регіонів України.

З метою вирішення цього завдання ми обчислили середні значення і стандартне відхилення окремо по вибірках дорослих і студентів кожного з регіонів (Південного, Західного і Центрального) і окремо за кожним фактором.

Для того, щоб виявити ступінь відмінностей між вибірками дорослих і студентів, ми здійснили диспер-

сійний аналіз (Analysis Of Variances, ANOVA) окремо для дорослих і студентів кожного з регіонів, представлених у нашій вибірці.

Результати, отримані за допомогою ANOVA, не дозволяють дійти однозначного висновку про те, що світосприймання дорослого і молодого поколінь, представників трьох регіонів України, має чітко окреслені відмінності. Такі відмінності виявляються в показниках, отриманих по окремих факторах, проте їх аналіз, у свою чергу, слабо піддається однозначному трактуванню. Так, за фактором "Соціальний цинізм" виявлена значуща різниця показників у вибірках дорослих і студентів Південного регіону. Студентів цього регіону в порівнянні з дорослими відрізняє високий ступінь вираженості цього фактору ($p < 0,001$). Тобто для їхнього світосприймання більшою мірою характерним є негативний погляд на людську природу, на діяльність соціальних інститутів і органів влади. Значуща різниця між дорослими і студентами за цим фактором виявлена і вибірці Західного регіону, але в цьому випадку вираженість "Соціального цинізму" значно вища у дорослих ($p < 0,001$). В той же час дорослі і студенти Центрального регіону за даним показником не розрізняються ($p > 0,05$).

Дані за фактором "Соціальна гнучкість" виявили значущу різницю показників, отриманих у вибірках дорослих і молоді Західного регіону ($p < 0,01$), тобто в порівнянні зі студентами дорослі Заходу України в значно меншій мірі здатні адаптуватися до змінних умов життя. У вибірках ж Півдня і Центру значуща різниця між дорослими і молоддю за фактором, про який йдеться, не виявлена ($p > 0,05$).

За фактором "Нагорода зусиль" значимої відмінності між вибірками дорослих і студентів Південного, Західного і Центрального регіонів не виявлено ($p > 0,05$).

За фактором "Релігійність" виявлено значущу різницю між дорослими і студентами Західного регіону ($p < 0,05$). Хоча, слід зазначити, що спостерігається значуща відмінність за цим фактором молоді Заходу України і від усіх інших вибірок, представлених в дослідженні, що описується: найвищий показник. Тобто можна говорити про те, що віра в Господа, як одна з духовних цінностей більшою мірою властива світосприймання студентів Західного регіону.

За фактором "Контроль долі" також виявлена значуща відмінність дорослих і студентів Заходу України. Але в даному випадку статистичні показники значущо вищі в дорослих респондентів ($p < 0,001$). Тобто цій групі наших респондентів більшою мірою властивий погляд на життєві ситуації як контрольовані фатумом.

Нарешті, за фактором "Гармонія між людьми" значущих відмінностей між всіма нашими респондентами не виявлено ($p > 0,05$), що свідчать про те, що і для дорослих і для студентів, що мешкають в трьох регіонах нашої держави, добрі стосунки з людьми, що їх оточують, взаєморозуміння, терпимість у ставленні до інших людей залишається одним з основних проявів духовності українців.

Можна припустити, що причина відмінностей всіх трьох регіонів, представлених у нашій вибірці, має глибокі коріння. Можливо, вони сягають ще в часи Трипільської культури і визначаються, як це розглядається рядом дослідників, зокрема в роботах О. Кульчицького [6, с. 89-91], геополітичним положенням, яке і сформуло своєрідність характеру і світосприймання людей, що мешкають у тому чи іншому регіоні.

Зіставлення вибірок дорослих і студентів дозволяють, на нашу думку, говорити про те, що трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, найбільшою мірою відбилися в образі світу молоді Західної України. У порівнянні з дорослими, що представляють цей же регіон, світосприйманню студентів у меншій мірі притаманний негативний погляд на природу людини і діяльність громадських і владних структур нашої держави, вони гнучкіше пристосовуються до змінних умов дійсності, у меншій мірі вірять в невідворотність (фатальність) того, що відбувається, більшою мірою вірують у необхідність релігії.

Безумовно, відмінності між вибірками дорослих і студентів спостерігаються і в інших регіонах України, що входять до складу нашої вибірки. Наприклад, різниця отриманих показників між дорослими і студентами за фактором "Соціальний цинізм" у вибірці Південного регіону показує, що недовіра людям, недовіра до діяльності суспільних і державних органів більшою мірою є характерною рисою молоді цього регіону України.

У вибірках студентів і дорослих Центрального регіону не виявлено відмінностей по більшості факторів ($p > 0,05$), що свідчить про певну схожість образу світу обох поколінь.

Слід зазначити і такий факт: дані, отримані у вибірках студентів в більшості виділених K.Leung і M.Bond факторів, статистично значущо не розрізняються. Це може бути пов'язаним з тим, що формування образу світу молоді відбувалося в період трансфо-

рмаційних процесів в Україні, тому їх психіка не зазнала болючих змін, пов'язаних зі складними процесами перебудови. Можливо і інше пояснення: авторитетний дослідник в області кроскультурної психології S.H. Schwartz в своїх роботах відзначає, що студенти поза залежністю їх приналежності до тієї чи іншої культури характеризуються значною схожістю за багатьма психологічними показниками, оскільки їх об'єднують загальний рід занять і загальні інтереси [9].

Таким чином, результати порівняльного аналізу даних, отриманих у вибірках дорослих і студентів, виявили наступне:

- Молоді у порівнянні з дорослими найбільше притаманна здатність адаптуватися до змінних умов дійсності. Для світосприймання студентів також більшою мірою характерними є вірування в те, що власні зусилля можуть призвести до успіху. Студенти у меншій мірі, ніж дорослі, вірять в залежність життєвих подій від фатуму, долі.

- Одночасно, як показав математичний аналіз, і дорослі і студенти з недовір'ям ставляться до діяльності громадських організацій і органів влади, вірять в існування надприродних сил і в необхідність релігії. Для світосприймання і дорослих і студентів також є характерним толерантне ставлення до інших людей.

- Дані кроснаціонального дослідження показали, що світосприймання респондентів, які представляють три регіони України, характеризується, з одного боку, своєрідністю, обумовленою унікальністю історичного розвитку кожного з регіонів, з іншого – певною схожістю, в якій виявляється їх приналежність до єдиного українського етносу.

Подальші дослідження в цьому напрямку з використанням інших методик можуть виявити інші грані світосприймання українців, обумовлені своєрідністю їхнього культурно-історичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Донченко О.* Архетипи соціального життя і політика: (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): [монографія] / О. Донченко, Ю Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

2. *Емельянова Т.П.* Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2006. – 400 с.

3. *Майерс Д.* Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: ЗАО "Питер", 1999. – 688 с.:

4. *Московичи С.* От коллективных представлений к социальным (к истории одного понятия) / Московичи С. // Вопросы социологии. 1992. – Т. 1. – № 2.

5. *Спиридонова Л.К.* Етнокультурні особливості образу світу українців. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол.наук: спец. 19. 00. 01 – загальна психологія, історія психології / Л.К.Спиридонова. – Одеса, 2009.

6. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології / [Упоряд. М.Шафовал]. – [2-ге вид., перероб. і доп.] В. Янів. – К.: Знання, 2006. – 341 с

7. Social Axioms: The Search for Universal Dimensions of General Beliefs About How the World Functions / K. Leung, M. Bond [and others] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2002. – Vol. 33: [Number 3]. – P. 286-302.

8. Culture-Level Dimensions of Social Axioms and Their Correlates Across 41 Cultures / K. Leung, M. Bond [and other.] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2004. – Vol. 35: [Number 5, September]. – P. 548-576

9. Schwartz S.H. and Bilsky W. (1990) Toward a theory of universal content and structure of Values: Extensions and cross-cultural replications / S.H.Schwartz, W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – Vol.58. – No5. – P. 878-821.

Подано до редакції 08.10.12